

„SERIALE-RZEKI” (*TAIGA DORAMA*) TELEWIZJI NHK A PAMIĘĆ ZBIOROWA WE WSPÓŁCZESNEJ JAPONII*

Historia nie istnieje, zanim się jej nie stworzy.
My zaś tworzymy ją na podstawie naszych podstawowych wartości¹.

Robert A. Rosenstone

ABSTRACT: The main topic of the article is the role of public television, the NHK (*Nippon hōsō kyōkai*, *Japan Broadcasting Corporation*), takes in shaping the collective memory in contemporary Japan. The NHK, as a public institution, modelled on the British BBC, conducts a so-called “public mission”, meaning their active and creative participation in shaping social and civil attitudes as well as personality models amongst the Japanese. One of the ways in which the NHK carries out its mission is *taiga drama* (“Big River Drama”), the NHK’s flagship productions released yearly since 1963. The creators of these year-long TV series design great national epics recounting historic events and portraying famous historical figures. “Big River Dramas” do not only retell historical events, but also rekindle the interest of the Japanese in their own history and culture. As the carriers of collective memory, they contribute to developing its three elements: cognitive (propagating historical knowledge amongst the society), emotional (creating certain attitudes towards history) and behavioural (developing national tourism).

KEYWORDS: *taiga drama*, big-river drama, NHK, *Japan Broadcasting Corporation*, collective memory, historical period drama, contemporary Japan

Telewizja publiczna NHK (*Nippon hōsō kyōkai*, angielska nazwa *Japan Broadcasting Corporation*) odgrywa jedną z kluczowych ról w kształtowaniu tożsamości narodowej oraz tzw. pamięci zbiorowej współczesnych Japończyków. Samo zjawisko pamięci zbiorowej² (przez niektórych badaczy określane też mianem pamięci społecznej lub kulturowej³), czyli system wyobrażeń, wiedzy potocznej i przekonań danej społeczności na

* Artykuł na podstawie referatu wygłoszonego podczas III Ogólnopolskiej Konferencji Orientalistycznej „Pamięć historyczna w kulturach krajów Azji i Afryki” zorganizowanej przez Polskie Towarzystwo Orientalistyczne i Wydział Orientalistyczny UW w dniach 18–19 kwietnia 2016 r. na Uniwersytecie Warszawskim.

¹ Robert A. Rosenstone, *Historia w obrazach/historia w słowach: rozważania na temat przedstawienia historii na taśmie filmowej*, w: Iwona Kurz (red.), *Film i historia, antologia*, WUW, Warszawa 2008, s. 113.

² Badania nad kulturą pamięci zapoczątkowała w Polsce Nina Assorodobraj-Kula („*Żywa historia*”). *Świadomość historyczna: symptomy i propozycje badawcze*, „*Studia Socjologiczne*” 1963, nr 2, s. 5–45), a kontynuuje między innymi Barbara Szacka (*Przeszłość w świadomości inteligencji polskiej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1983; *Czas przeszły: pamięć, mit*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006), która posługuje się za Maurice Halbwachsem terminem „pamięci zbiorowej” lub niekiedy społecznej.

³ Pojęcie „pamięci kulturowa” pojawia się w badaniach Jana Assmanna (*Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008) oraz Aleidy Assmann (*Między historią a pamięcią. Antologia*, red. Magdalena Saryusz-Wolska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013), którzy

temat przeszłości, zróżnicowany pod względem charakteru i genezy, należy dzisiaj do tematów niezwykle nośnych pod względem badawczym. Bartosz Korzeniewski zwraca uwagę na transdyscyplinarny wymiar⁴ badań nad pamięcią zbiorową i podkreśla, że nie chodzi w nich o poznanie wiedzy historycznej określonej społeczności, ale o pewną świadomość historii, a więc tego, co dana grupa lub naród uznaje za godne lub niegodne zapamiętania i przechowania.

Z kolei Barbara Szacka wskazuje, że w odróżnieniu od naukowej perspektywy spojrzenia na przeszłość, pamięć zbiorowa stosuje uproszczenia, bywa stronnicza i uznaje zazwyczaj jeden punkt widzenia, tworząc mityczne archetypy zdarzeń⁵. O ile historia bada przeszłość językiem naukowym, o tyle pamięć zbiorowa posługuje się językiem poetyckim i metaforycznym oraz sięga do światopoglądu danej społeczności wartościując, uogólniając czy mitologizując przeszłość⁶. Barbara Szacka mówi tutaj o trzech zasadniczych wymiarach pamięci zbiorowej, a mianowicie poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym⁷. Wymiar poznawczy stanowi wiedza na temat przeszłości (postaci, wydarzeń czy ich kategoryzacji), wymiar emocjonalny to określone postawy związane z podejściem do przeszłości (podziw dla wielkich postaci, pogarda dla pokonanych, nienawiść wobec wrogów), wreszcie trzeci wymiar behawioralny to zachowania i działania upamiętniające przeszłość.

Przedmiotem analizy w niniejszej pracy jest zatem, prowadzona przez telewizję NHK, tzw. kultura i polityka pamięci, na które składają się działania rozumiane jako świadome kreowanie różnych form i wymiarów pamięci zbiorowej we współczesnej Japonii.

TELEWIZJA PUBLICZNA NHK

NHK⁸ jako nadawca telewizyjny rozpoczął swoją działalność w 1953 r. Z punktu prawnego jest instytucją użyteczności publicznej, a jego bezpośrednim właścicielem jest japońskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komunikacji (Sōmushō).

Obecnie NHK przygotowuje programy o tematyce informacyjnej (wiadomości i pogoda) edukacyjnej, związanej z kulturą i rozrywką oraz sportem. Ma 4 kanały telewizyjne (ogólny, edukacyjny, BS1 i BS Premium), trzy kanały radiowe (Radio 1, Radio 2 i FM) i kanały międzynarodowe: kanał NHK World (wiadomości i programy na temat kultury Japonii nadawane po angielsku), NHK World Premium (kanał w języku japońskim przeznaczony dla Japończyków mieszkających poza Japonią) oraz NHK World Radio Japan nadające w 18 językach.

NHK jest instytucją niezależną⁹, na jej czele stoi Rady Nadzorcza, którą tworzy dwunastu członków wybieranych przez premiera i zatwierdzanych przez obie izby par-

definiują ją jako oficjalny obraz przeszłości przekazywany przez zinstytucjonalizowane kanały przekazu (na przykład muzea, pomniki czy produkty kultury popularnej).

⁴ Bartosz Korzeniewski, *Teoria kultury a badania nad pamięcią społeczną*, „Kultura Współczesna” 2007, nr 2, s. 6–7.

⁵ B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, op. cit., s. 26.

⁶ Ibidem, s. 23–29.

⁷ Ibidem, s. 44–45.

⁸ NHK jako nadawca radiowy powstał w 1926 r. Od początku był instytucją publiczną utrzymującą się z opłat abonamentowych. Przed wojną NHK było podporządkowane polityce państwa. Wszystko zmieniło się w 1950 r. na mocy nowej, liberalnej *Ustawy o nadawaniu* (Hōsōhō), która określiła formę i reguły funkcjonowania nadawcy publicznego.

⁹ Zob. strona NHK, <http://www.nhk.or.jp/corporateinfo/index.html> [30.04.2016].

lamentu. Kandydaci na członków Rady nie powinni wywodzić się z branży medialnej, tylko ze świata akademickiego oraz biznesu¹⁰. Rada ponosi odpowiedzialność budżetową oraz zarządza i wytycza główne kierunki rozwoju NHK. Bieżącą politykę programową prowadzi Zarząd tworzony przez prezesa, wiceprezesa i około dziesięciu dyrektorów zarządzających. Organem kontrolującym i nadzorującym wydatki jest Komisja Rewizyjna składająca się z trzech lub więcej członków, powoływana przez Radę Nadzorczą.

NHK utrzymuje się z opłat abonamentowych wpłacanych w systemie miesięcznych rat przez wszystkich użytkowników odbiorników radiowych i telewizyjnych. Tworzą one zasadniczą część budżetu (97%)¹¹ i z pewnością przyczyniają się do zachowania niezależności i neutralności tej instytucji wobec organów państwa. Jako nadawca publiczny NHK ma obowiązek dostarczania programów wysokiej jakości, rzetelnych i niezależnych światopoglądowo. Ani rząd, ani prywatne instytucje nie powinny mieć wpływu na ich treść.

Jednym z wyznaczników „misyjności” NHK jest zatem produkcja programów, które wpływają na postawy Japończyków i ich stosunek do własnej przeszłości. Jak podkreśla Jan Assmann, „myślenie opiera się na abstrakcji, pamiętanie zaś na konkretach”¹² i aby móc kształtować pamięć zbiorową, przeszłość musi zyskać materialną reprezentację i stać się „obrazem”. Bartosz Korzeniewski nazywa to „medializacją przeszłości”¹³. W przypadku NHK nośnikami pamięci zbiorowej są seriale historyczne nadawane nieprzerwanie od 1963 r. w ramach cyklu *taiga dorama* („serial-rzeka”)¹⁴.

„SERIAL-RZEKA” (TAIGA DORAMA) JAKO FLAGOWY PRODUKT NHK

Nazwa *taiga dorama*, czyli „serial-rzeka” pochodzi od francuskiego słowa *roman-fleuve* („powieść-rzeka”) oznaczającego typ powieści obyczajowo-historycznej, której prekursorem był Romain Rolland i jego dziesięciotomowe dzieło *Jan Krzysztof* (1904–1912). Nazwa ta nie pojawiła się wprawdzie od razu, ponieważ początkowo seriale określano mianem *renzoku jidaigeki* („serial historyczny”), *ōgata jidaigeki* („film historyczny wielkoformatowy”) lub *ōgata rekishi dorama* („telewizyjny film historyczny wielkoformatowy”)¹⁵, ale zaczęto się nią posługiwać mniej więcej od 8. edycji serii (od 1970 r.).

¹⁰ Obecny przewodniczącym Rady jest Hamada Ken’ichirō, były dyrektor Instytutu Badawczego ANA (All Nippon Airways), a wśród jej członków odnajdziemy przedstawiciela Japan Tobacco, Kyusiu Railway Company, jak również profesorów uniwersyteckich.

¹¹ Wpływy i wydatki NHK w roku 2015; <http://www.nhk.or.jp/corporateinfo/english/corporate/index.html> [30.04.2016].

¹² Jan Assmann, *Pamięć kulturowa*, op. cit., s. 53.

¹³ Bartosz Korzeniewski definiuje termin medializacja jako „wpływ nośników pamięci na obraz przeszłości”. Jako nośniki pamięci wymienia między innymi: pismo, literaturę, uroczystości rocznicowe, fotografię, komentarze i pomniki, sztukę, a także film. Za: Bartosz Korzeniewski, *Medializacja i mediatyzacja pamięci – nośniki pamięci i ich rola w kształtowaniu pamięci przeszłości*, „Kultura współczesna” 2007, nr 3, s. 9.

¹⁴ W Polsce ukazały się do tej pory dwie prace naukowe na temat japońskich seriali telewizyjnych, w tym *taiga dorama*. Jest nią monografia *Japoński dramat telewizyjny. Mukoda Kuniko, Yamada Taiichi i taiga dorama* (Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009) Mikołaja Melanowicza, który poddał analizie produkcje serialowe (od 1963 do 2008 r.) pod kątem ich tematyki, głównych postaci historycznych i scenariuszy filmowych oraz artykuł tego samego autora *Vision of History in the Japanese TV Drama* („Rocznik Orientalistyczny” 2009, t. LXII, nr 1, s. 107–116).

¹⁵ Koyano Ton, *Taiga dorama nyūmon* („Wprowadzenie do *taiga dorama*”), Kōbunsha Shinsho, Tōkyō 2010, s. 77–78.

Kręcenie wielkich epopei *taiga dorama* znacząco opóźniła polityka edukacyjna i kulturalna prowadzona przez amerykańskie władze okupacyjne, które zniosły wprawdzie przedwojenny system cenzury, ale wprowadziły cenzurę prewencyjną związaną z krytyką władz oraz pochwałą i gloryfikowaniem rodzimych wartości o charakterze nacjonalistycznym¹⁶. Za politykę informacyjną w ramach struktur okupacyjnych odpowiedzialna była Sekcja ds. Informacji i Edukacji Cywilnej (*Civil Information and Educational Section*) i wszystkie projekty filmowe, przetłumaczone na język angielski, przedstawiano jej do zaaprobowania. Następnie już po nakręceniu filmu inny organ zwany Działem Cenzury Cywilnej (*Civil Censorship Detachment*) decydował o dopuszczeniu go do dystrybucji.

Władze zabroniły wyświetlania i kręcenia filmów, m.in. historycznych przedstawiających czasy samurajskie, a na liście zakazanych tematów pojawiły się: militarizm, nacjonalizm, samobójstwa honorowe, zemsta samurajów, tematy promujące nierówność, nienawiść rasową i płciową, sceny brutalne oraz sceny promujące wartości feudalne¹⁷. Pierwszy serial z cyklu *taiga dorama* powstał dopiero dziesięć lat po zniesieniu cenzury.

Pomysł tworzenia wielkich epopei historycznych w ramach polityki rozrywkowej i edukacyjnej telewizji NHK zrodził się w dosyć niesprzyjających okolicznościach. Ówczesny dyrektor działu artystycznego Nagasawa Taiji, pragnąc zachęcić Japończyków do oglądania telewizji, postanowił „nakręcić opowieść historyczną z wielkim rozmachem, taką jakiej nie da się pokazać w produkcji kinowej”¹⁸. Zamierzeniem twórców „seriali-rzek” było zatem stworzenie przeciwwagi dla filmów historycznych wyświetlanych w kinach. Niestety w owych czasach telewizja traktowana była jako rozrywka niższego gatunku, o czym świadczy dość pogardliwe jej określenie mianem „elektronicznego *kamishiba*” (teatrzyk papierowy dla dzieci). Pięć czołowych wytwórni filmowych (Shōchiku, Daiei, Tōhō, Nikkatsu oraz Tōei) podpisało tzw. „umowę pięciu” (*gosha kyōtei*)¹⁹, zgodnie z którą aktorzy występujący w filmach i zatrudnieni przez konkretne wytwórnie nie mogli pojawiać się w filmach innych wytwórni ani tym bardziej w telewizji. Ówczesny producent NHK, Aikawa Akira²⁰, przełamał ten zakaz i zatrudnił w produkcjach telewizyjnych największe ówczesne gwiazdy²¹.

Telewizja NHK rozpoczęła emisję pierwszego serialu *taiga dorama* w 1963 r. produkcją *Hana no shōgai* („Barwne życie”), nakręconą na podstawie powieści Funahashi Seiichiego (1904–1976) pod tym samym tytułem. Serial nadawano w cyklu rocznym od 7 kwietnia, w każdą niedzielę o godzinie 20.45, a dopiero od 1970 r. czas emisji

¹⁶ Takemae Eiji, *The Allied Occupation of Japan*, przeł. Robert Ricketts, Sebastian Swann, Continuum, New York, London 2002, s. 385–390.

¹⁷ Na przykład film Akiry Kurosawy *Tora no o o fumu otokotachi* („Ci, którzy nadeptali tygrysowi na ogon”) nakręcony w 1945 r., wyświetlono dopiero w 1953 r. Film przedstawia losy Minamoto Yoshitsune i jest adaptacją sztuki teatru kabuki *Kanjinchō* („Lista darów”, 1840), Namiki Gohei’a III.

¹⁸ Isoda Nichifumi, *Taiga dorama to Nihonjin* („Serial rzeka a Japończycy”), Hoshi Ryōichi i Ichisaka Tarō, „Mainichi shinbun” z dnia 29.11.2015. <http://mainichi.jp/articles/20151129/ddm/015/070/011000c> [30.04.2016].

¹⁹ Tzw. „umowa pięciu” (*gosha kyōtei*) została podpisana w 1953 r. przez pięć największych japońskich wytwórni filmowych: Shōchiku, Tōei, Tōhō, Daiei i Shintōhō. W 1958 r. sygnatariuszem umowy, nazywanej odąd „umową sześciu” (*rokusha kyōtei*), została dodatkowo wytwórnia Nikkatsu, ale po bankructwie Shintōhō w 1961 r. z powrotem przemianowano porozumienie na umowę pięciu.

²⁰ *Taiga dorama seisakusha zadankai* („Seriale-rzeki, rozmowy twórców”); <http://www.nhk.or.jp/archives/search/special/detail/?d=taiga001> [30.04.2016].

²¹ Strona archiwalna NHK Taiga dorama, <http://cgi2.nhk.or.jp/archives/tv60bin/search/genresearch.cgi?g=taiga> [30.04.2016].

„seriali-rzek” przesunięto na godzinę 20.00. Akcja *Hana no shōgai* toczyła się pod koniec okresu Edo (1603–1868) i przybliżała życie Ii Naosuke (1815–1860), władcy (*daimyō*) z Hikone, stojącego na czele rządu siogunatu. To on podpisał porozumienie z Amerykanami i otworzył dla nich porty. W serialu wystąpili znani aktorzy, m.in. Onoe Shōroku (1913–1989) i po raz pierwszy Sada Keiji (1926–1964), aktor wytwórni Shōchiku, a oglądalność serialu osiągnęła poziom 20,2%²².

Druga edycja „seriali-rzek”, wyświetlana od stycznia 1964 r., nosiła tytuł *Akō Rōshi* („Bezpańscy samuraje z Akō”), a nakręcono ją na podstawie powieści Osaragi Jirō. Serial pokazywał historię bezpańskiego samuraja (*rōnina*) Ōishi Yoshio (1659–1793), pochodzącego z księstwa Akō (prowincja Harima), który wziął udział wraz z innymi samurajami w słynnej zemście za śmierć swojego pana. Oglądalność serialu była jeszcze wyższa i wyniosła 31,9%, zapewne dzięki udziałowi popularnych aktorów, m.in.: Hasegawy Kazuo (1908–1984), Yamady Isuzu (1917–2012) czy Takizawy Osamu (1906–2000)²³.

W trzeciej edycji z 1965 r. sfilmowano *Taikōki* („Kronika życia Taikō”) na podstawie powieści Yoshikawy Eijego, a oglądalność serialu wyniosła 31,2%. W rolę Ody Nobunagi²⁴, głównego bohatera, wcielił się Takahashi Kōji, aktor teatru *Bungakuza*²⁵. W serialu zastosowano nowe techniki filmowe, na przykład sceny batalistyczne kręcono z helikoptera. Dzięki pierwszym trzem edycjom *taiga dorama* utrwaliły swoją pozycję jako główna atrakcja niedzielnego wieczoru²⁶.

„Serie-rzeki” najwyższą oglądalność zdobyły w latach 1987 (39,7%) i 1988 (39,2%). Dwudziestą piątą edycję z 1987 r. pt. *Dokuganryū Masamune* („Jednooki Masamune”) poświęcono znanej postaci historycznej Date Masamune (1567–1636), a serial nakręcono na podstawie powieści Yamaoki Sōhachego (prawdziwe imię Fujino Shōzō). W rolę Masamune wcielił się Watanabe Ken. Z kolei dwudziesta szósta edycja zatytułowana *Takeda Shingen*, będąca ekranizacją powieści Nitty Jirō, również zdobyła szeroką publiczność. Już nigdy później żaden inny serial nie osiągnął tak wysokich notowań. Obecnie *taiga dorama* cieszą się niezmienną oglądalnością na poziomie 20%²⁷.

„SERIAL-RZEKA” JAKO FILM HISTORYCZNY

„Serie-rzeki” należą do gatunku filmu historycznego, który zgodnie z definicją odwołuje się „zazwyczaj do konkretnych wydarzeń i postaci historycznych”²⁸. Podstawowym wyróżnikiem filmu historycznego jest zatem temat związany z przeszłością stanowiący rodzaj reżyserskiej interpretacji minionych wydarzeń, natomiast pozostałe środki wyrazu, jak konwencje narracyjne, wątki, motywy nie różnią się od innych gatunków filmowych.

²² Ibidem.

²³ Raport telewizji NHK *Terebi hosō 60 nen* („60 lat telewizji”), 2013, s. 10. http://www.nhk.or.jp/bunken/book/regular/nenkan/pdf13/13_007_028.pdf [30.04.2016].

²⁴ Oda Nobunaga (1534–1582) – postać historyczna, przywódca feudalny, który rozpoczął proces jednoczenia Japonii po okresie wojen domowych.

²⁵ *Bungakuza* (teatr literacki) to nazwa teatru i trupy teatralnej założonej w 1937 r. przez Kishidę Kunio, Kubotę Mantarō i Iwatę Toyoo. Teatr wystawiał sztuki zarówno europejskich (William Szekspir, Anton Czechow), jak i japońskich dramatopisarzy (Mishima Yukio, Morimoto Kaoru).

²⁶ Raport telewizji NHK *Terebi hosō 60 nen* („60 lat telewizji”), 2013, op. cit., s. 10.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Tadeusz Lubelski (red.), *Encyklopedia kina*, Biały Kruk, Kraków 2010, s. 415.

Japońskie słowo *jidaigeki* (film historyczny), którym określa się gatunek *taiga dorama*, wskazuje na filmową interpretację wydarzeń i postaci sprzed okresu Meiji (1886–1912)²⁹. Akcja najczęściej toczy się w epoce Edo lub wcześniej i pokazuje życie warstwy samurajskiej. Przed II wojną światową *jidaigeki* kręcono w wytwórniach, które podobnie jak występujący w nich aktorzy, specjalizowały się w takich właśnie produkcjach³⁰. W miarę rozwoju sztuki filmowej w Japonii powstały podgatunki filmu historycznego, a mianowicie opowieści dworskie (*ōchō mono*), opowieści podróżnicze (*matatabi mono*), filmy samurajskie (*kengeki* dosł. filmy „miecza i tarczy”, czy *chanbara* dosł. onomatopeja *chanchan barabara* oddająca dźwięk walki na miecze). Zarówno przed wojną, jak i dzisiaj szczególnie *kengeki* i *chanbara* cieszą się dużą popularnością wśród Japończyków. Reżyserzy sięgają do znanych wydarzeń z historii Japonii pokazując niezłomność ducha samurajów, siłę walki, lojalność i prawość.

Zastanawiając się nad wyróżnikami gatunkowymi *taiga dorama* warto odwołać się do Roberta A. Rosenstone³¹ i jego refleksji na temat odtwarzania historii w dziele filmowym, którą Hayden White nazwał ogólnie historiofotią (w odróżnieniu od historiografii związanej z reprezentacją historii w dziełach pisanych)³². Robert A. Rosenstone zauważył, że:

Film, choć ubogi w tradycyjne dane, z łatwością uchwyci takie elementy życia, które można uznać za dane alternatywne. Umożliwia zobaczenie krajobrazów i usłyszenie dźwięków, czyni nas świadkami silnych emocji wyrażonych poprzez ciała i twarze, pozwala na obserwację starć pomiędzy jednostkami i grupami w całej ich fizyczności. Nie podważając zatem siły słowa pisanego, można stwierdzić, że każde medium posiada właściwą sobie moc przedstawiania³³.

Opisując sposób odtwarzania historii w medium wizualnym Rosenstone zwrócił uwagę na kilka podstawowych właściwości, które można ująć następująco:

1. Film pokazuje historię jako opowieść z wyraźnym początkiem i zakończeniem;
2. Narracja filmu koncentruje się na ukazaniu dokonań i życia konkretnych jednostek, postaci historycznych, bohaterów;
3. Film przedstawia fragment historii w formie zamkniętej, nie posługuje się dygresją, nie stosuje hipotez i alternatywnych rozwiązań;
4. Film emocjonalizuje, personalizuje i udramatyzowuje historię, czemu służą odpowiednia gra aktorów, techniki filmowe, montaż;
5. Film pokazuje historię jako całościowy proces ujmując ją wieloaspektowo (ekonomicznie, politycznie, klasowo czy genderowo);

²⁹ Słowo *jidaigeki* za: *Nihongo daijiten* („Wielki słownik języka japońskiego”), słownik elektroniczny Casio XD-U6900.

³⁰ Najbardziej znane przedwojenne produkcje to: *Honnōji kassen* („Bitwa w świątyni Honnō”, 1908), *Jitsuroku chūshingura* („Zapiski z Chūshingury”, 1921), czy *Rōningai* („Dzielnica roninów”, 1928).

³¹ Rosenstone wyróżnił w ramach gatunku filmu historycznego trzy typy, a mianowicie „historię jako film obyczajowy” (*history as drama*), „historię jako film dokumentalny” (*history as document*) i „historię jako film eksperymentalny” (*history as experiment*). W przypadku *taiga dorama* mamy do czynienia z fabularyzowaną wersją historii (*history as drama*). Za: Robert A. Rosenstone, *The Historical Film as Real History*, „Film- Historia” 1995, t. V, nr 1, s. 5–23.

³² Hayden White, *Historiografia i historiofotia*, w: Iwona Kurz (red.), *Film i historia. Antologia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 117.

³³ Robert A. Rosenstone, *Historia w obrazach/historia w słowach*, op. cit., s. 103–104.

6. Film pozwala odtworzyć pewien obraz przeszłości za pomocą kostiumów, dekoracji, przedmiotów z epoki³⁴.

W przypadku *taiga dorama* wymienione powyżej elementy można odnaleźć we wszystkich serialach, emitowanych od 1953 r. Z założenia seriale przedstawiają konkretną opowieść, która dzieje się w określonej epoce historycznej. Najczęściej jest to średniowieczna Japonia³⁵, ale również czasy nowożytne epoki Edo³⁶, okres Meiji³⁷, a nawet czasy współczesne epoki Shōwa (1926–1989)³⁸.

Warto zauważyć, że NHK stara się kreować świadomość historyczną widzów japońskich przez przybliżanie losów przede wszystkim najbardziej znanych postaci w historii Japonii, co sprawia, że widzowie przypominają sobie lub poznają nowe fakty z ich życia. Serialowe wersje życia i dokonań mieli już między innymi: Minamoto Yoshitsune (1159–1189), średniowieczny bohater tragiczny³⁹, Sakamoto Ryōma (1835–1867)⁴⁰, bohater nowożytnej Japonii, Tokugawa Ieyasu (1543–1616), założyciel rodu siogunów⁴¹, generał Date Masamune⁴², średniowieczny przywódca Oda Nobunaga⁴³, wielki zdobywca i generał Toyotomi Hideyoshi (1536–1598)⁴⁴, średniowieczny bohater Taira Kiyomori (1118–1181)⁴⁵ i wielu innych.

Kolejny aspekt, który wpływa na popularność „seriali-rzek” wśród Japończyków, to wysoki profesjonalizm ich wykonania. Producenci dbają o najmniejsze szczegóły, zatrudniając specjalistów i naukowców. Ponadto dzięki świetnym scenariuszom stworzonym na podstawie powieści najbardziej poczytnych pisarzy japońskich⁴⁶, wykonanym z wielkim rozmachem wspaniałym zdjęciami, pięknym sceneriom, bajkowym strojem z epoki czy drobiazgowo odtworzonym wnętrzom, widz japoński może nie tylko poznać dokonania bohaterów, podziwiać ich niezłomność, odwagę oraz męstwo, ale i utożsamić się z ich życiem emocjonalnym, zajmującym równie ważne miejsce w opowiadanej historii.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Są to między innymi: *Minamoto Yoshitsune*, 1965; *Shin Heike monogatari* („Nowa powieść o rodzie Taira”), 1972; *Takeda Shingen*, 1988; *Taiheiki* („Kronika wielkiego pokoju”), 1991; *Hōjō Tokimasa*, 2001; *Taira Kiyomori*, 2012.

³⁶ Na przykład seriale: *Hana no shōgai*, 1963; *Kashin*, 1977; *Tokugawa Ieyasu*, 1983; *Shinsegumi* („Nowy oddział policji”), 2004; *Atsuhime* („Księżna Atsu”), 2008.

³⁷ Na przykład seriale: *Shishi no jidai*, 1980; *Ryōmaden* („Opowieść o Ryōmie”), 2010, *Yae no sakura* („Kwiat sakury z Yae”), 2013.

³⁸ Na przykład serial *Sanga moyu* („Góry i rzeki płoną”), 1984, o historii dwóch Amerykanów japońskiego pochodzenia podczas II wojny światowej czy serial *Inochi* („Życie”), 1986 pokazujący historię życia młodej lekarki pracującej na prowincji w powojennej Japonii.

³⁹ Poświęcono mu dwa seriale: *Minamoto Yoshitsune* z 1966 r. i *Yoshitsune* 2005 r.

⁴⁰ Seriale: *Ryōma ga yuku* („Oto nadchodzi Ryōma”), 1968 oraz *Ryōmaden* („Opowieść o Ryōmie”), 2010.

⁴¹ Serial *Tokugawa Ieyasu*, 1983.

⁴² Serial *Dokuganryō Date Masamune*, 1987.

⁴³ Serial *Nobunaga*, 1992.

⁴⁴ Serial *Hideyoshi*, 1996.

⁴⁵ Serial *Taira Kiyomori*, 2012.

⁴⁶ Wśród najwybitniejszych japońskich pisarzy, których powieści stały się podstawą scenariuszy serialowych, można wymienić: Shibę Ryōtarō (1923–1996, sfilmowano 6 powieści), Yoshikawę Eijęgo (1892–1962, sfilmowano 4 powieści), Yamaokę Sōhachiego (1907–1978, sfilmowano 3 powieści), Miyao Tomiko (1926–2014, sfilmowano 2 powieści) czy Nittę Jirō (1912–1980, 1 powieść).

TAIGA DORAMA A PAMIĘĆ ZBIOROWA SPOŁECZEŃSTWA JAPOŃSKIEGO
– WYMIARY POZNAWCZY, EMOCJONALNY I BEHAWIORALNY

Telewizja NHK tworząc wielkie epeje historyczne w ramach produkcji *taiga drama* świadomie i odpowiedzialnie dobiera tematy, przewidując, w jaki sposób mogą one wpłynąć na widza. Władze telewizji dokonując selekcji epok i postaci z pewnością inspirowaną polityką historyczną kolejnych rządów Japonii oraz promowaną przez nie wizją przeszłości. Seriale mają przede wszystkim dużą wartość poznawczą, która przekłada się na funkcje edukacyjne. Pozwalają one Japończykom, którzy mają rozbudowany program historii narodowej w szkole, pozostawać w stałym związku ze swoją przeszłością. Isoda Nichifumi twierdzi wręcz, że: „*taiga drama* telewizji NHK mają być może silniejszy wpływ na świadomość historyczną Japończyków niż podręczniki w szkole średniej”⁴⁷.

Seriale z pewnością modyfikują pamięć zbiorową Japończyków wykorzystując różne techniki. Na przykład w celu poprawy wizerunku konkretnych wydarzeń lub postaci pomijają niewygodne fakty z przeszłości, inne zaś wyolbrzymiają lub upiększają. Dotyczy to przede wszystkim życia prywatnego wielkich bohaterów przedstawianych w produkcjach serialowych. Dodatkowo dzięki quasi-naukowej konwencji narracyjnej, w której lektor-narrator wprowadza i przedstawia fakty historyczne, dopowiada zakończenie, uszczegóławia lub uzupełnia o konkrety, widz może pogłębić swoją wiedzę historyczną. Każdy odcinek serialu rozpoczyna się krótkim wprowadzeniem i kończy kilkuminutowym wyjaśnieniem dotyczącym historycznych faktów i postaci, pokazuje również miejsca, gdzie rozgrywa się akcja oraz szczegółowy opis, jak do nich dotrzeć.

Seriale wpływają ponadto na uformowanie określonych postaw emocjonalnych wobec dawnych wydarzeń czy postaci historycznych. Do lat 90-tych dominowały w serialach wielkie postaci, które stanowiły pewien wzór do naśladowania. W latach 90. ustąpiły one miejsca zwykłym bohaterom, zwyczajnym ludziom, a główną rolę coraz częściej zaczęły odgrywać kobiety.

Przykładem wprowadzania nowych wzorców był serial *Yae no sakura* („Kwiat sakury z Yae”) z 2013 r., którego główną bohaterką stała się kobieta – Niijima Yae (Yaeko, 1845–1932). Serial wyemitowano w dwa lata po największym w ostatnim czasie trzęsieniu ziemi w północnych regionach Japonii (Higashi Nihon daishinsai) i wielkiej katastrofie w elektrowni jądrowej w Fukushima. Akcję serialu umiejscowiono między innymi w dotkniętej klęską prefekturze Fukushima, głównie w mieście Aizu-Wakamatsu.⁴⁸ Trzęsienie ziemi przyniosło ogromne straty, wiele osób straciło życie, jeszcze więcej musiało opuścić swoje domy. NHK szukało zatem postaci, która mogłaby wyzwolić w Japończykach wolę walki i stanowić jednocześnie pewien przykład „ku pokrzepieniu serc”. Została nią kobieta wyjątkowa w historii Japonii, wspomniana Niijima Yae, która była pisarką, neofitką, mistrzynią ceremonii herbaty, pielęgniarką i feministką. Urodziła się w rodzinie samurajskiej zajmującej się zawodowo bronią. Jej brat nauczył ją strzelania z broni palnej, co było niezwykłym osiągnięciem w owym czasie. W młodości nazywano ją Joanną d’Arc z Aizu, ponieważ wzięła udział w wojnie Boshin (1868–1869), broniąc

⁴⁷ Isoda Nichifumi, *Taiga drama to Nihonjin*, op. cit. <http://mainichi.jp/articles/20151129/ddm/015/070/011000c> [30.04.2016].

⁴⁸ Edan Corkill, *NHK spotlights gunslinging daughter of the north in yearlong Sunday drama*, “The Japan Times” 2013, nr 1, <http://www.japantimes.co.jp/culture/2013/01/04/tv/nhk-spotlights-gunslinging-daughter-of-the-north-in-yearlong-sunday-drama/#.VvGJ3eLhDIU> [30.04.2016].

zamku w Aizu-Wakamatsu. W 1871 r. po przegranej walce, przeniosła się do Kioto, do swojego brata. Nauczyła się języka angielskiego, wyszła za mąż za Niijimę Jō (Joseph Hardy Neesima), wielkiego reformatora, założyciela szkoły żeńskiej w Kioto, zamienionej w 1920 r. na uniwersytet Dōshisha. Nazywana *handsome woman*, czyli kobietą nowoczesną, została również jedną z pierwszych Japonek walczących o równouprawnienie płci. Kolejny etap jej życia to praca pielęgniarki i działalność w japońskim Czerwonym Krzyżu. Z tego właśnie powodu zaczęto nazywać ją „japońską Florence Nightingale” (*Nihon no Naichingeeru*).

W rolę Yae wcieliła się Ayase Haruka, a niezwykle popularny, zwłaszcza wśród żeńskiej publiczności, aktor Odagiri Jō zagrał rolę jej męża Josepha Hardiego Neesimy.

Jak wyjaśniał producent serialu Naitō Shinsuke: „jej historia pokazuje, że zawsze po okresie rozkwitu i pokoju przychodzi czas ciężkiej pracy i znoju, w którym trzeba się szczególnie skoncentrować, aby zrealizować własne marzenia”⁴⁹. Serial świetnie wpisał się w hasło „Nie poddawaj się Japonio!” (*Ganbaru Nippon*) i zachęcił Japończyków do odwdzięczenia zniszczonych przez trzęsienie ziemi rejonów.

W roku 2016 wyemitowano serial *Sanada Maru* („Przyczółek Sanady”) pokazujący życie Sanady Yukimury⁵⁰ (1567–1615), zwanego „najlepszym wojownikiem kraju Wschodzącego Słońca” (*Hi no moto ichi tsuwamono*). Jego ojciec, Sanada Masayuki, objął we władanie zamek w Ueda i swoimi umiejętnymi działaniami oraz niewątpliwym sprytem zapewnił rodowi Sanada rozkwit. Młodszego syna Yukimurę połączył więzami rodzinnymi z rodem Toyotomi, a drugiego syna, Nobuyukiego, z rodem Tokugawów. Podczas bitwy pod Sekigaharą (1600) Yukimura wraz z ojcem walczył po stronie Armii Zachodniej, podczas kiedy jego brat Nobuyuki walczył po stronie Armii Wschodniej u boku Tokugawy Ieyasu. Pomimo klęski Armii Zachodniej Yukimura i jego ojciec nie stracili życia, jak inni przeciwnicy Ieyasu, tylko zesłano ich na wygnanie do Kudoyamy. Czternaście lat po bitwie pod Sekigaharą Yukimura na wezwanie rodu Toyotomi uciekł z Kudoyamy i wślawił się świetną obroną ich zamku w Osace. Mimo przewagi zbrojnej atakujących go przeciwników bardzo długo pozostawał niepokonany. Autorem scenariusza serialu jest Mitani Kōki, który w następujący sposób wyjaśnił wybór Sanady Yukimury na głównego bohatera serii:

Sanada, podobnie jak przedstawiciele oddziału policji Shinsengumi, nie jest postacią, która tworzyła historię. On przeszedł do historii raczej jako wielki przegrany. Właśnie dlatego jestem nim zauroczony i chciałem pokazać jego życie i dramaty⁵¹.

Warto zastanowić się zatem, czy i w jaki sposób „seriale-rzeki” wpływają na poglądy i opinie Japończyków dotyczące ich przeszłości. Badanie z 2007 r. przeprowadzone przez Instytut Badawczy NHK⁵² pokazuje, że mężczyźni interesują się historią swojego kraju, a wśród ulubionych okresów historycznych wymieniają przede wszystkim te,

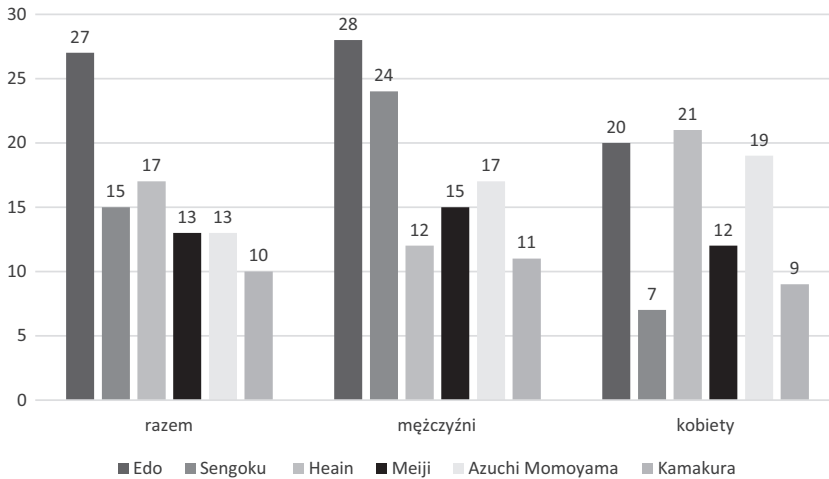
⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ W tej roli wystąpił popularny aktor Sakai Masato.

⁵¹ Za: <http://www.nhk.or.jp/sanadamaru/about/index.html> [30.04.2016].

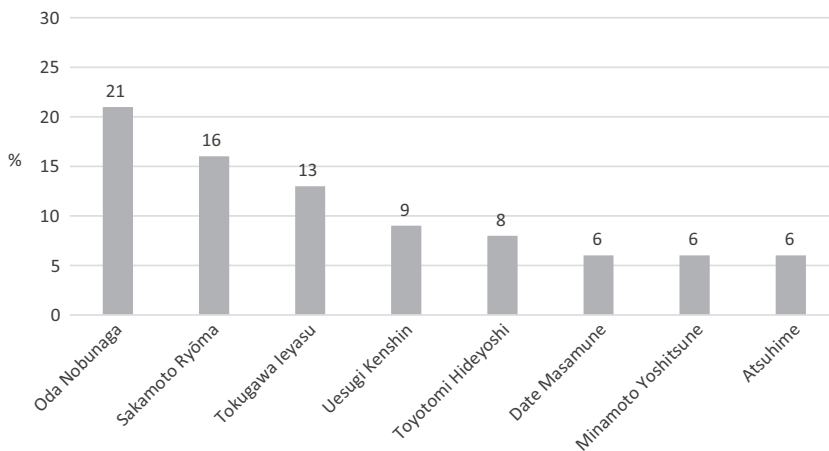
⁵² Badanie NHK *Tayōka ka gakuitsuka ka Nihonjin no sukina mono chōsa kara* („Urozmaicony czy jednolity, <https://www.nhk.or.jp/bunken/summary/yoron/social/024.html> [30.04.2016]. Z badań na temat ulubionych rzeczy Japończyków”), przeprowadzono w 2007 r. na grupie reprezentatywnej wynoszącej 2394 respondentów. Dotyczyło ono upodobań Japończyków.

które najczęściej pokazywane są w serialach, a więc epokę Edo, okres *senjoku* (kraj w wojnie, 1467–1568) czy epokę Kamakura (1192–1333), natomiast kobiety wykazują zainteresowanie kulturą dworską epoki Heian (794–1192).



Wykres 1. Ulubiony okres historyczny Japończyków
Wykres wykonany przez autorkę artykułu na podstawie badań Instytutu Badawczego (NHK kenkyūjo) z 2007 r.⁵³

Z kolei firma turystyczna JTB badając zależność pomiędzy wyborem kierunku podróży w turystyce krajowej a ulubionymi postaciami historycznymi Japończyków, podała następujące wyniki:



Wykres 2. Ulubione postaci historyczne Japończyków
Wykres wykonany przez autorkę artykułu na podstawie badań firmy JTB z 2009 r.⁵⁴

⁵³ Badania NHK *Tayōka ka gakuitsuka ka Nihonjin no sukina mono chōsa kara*, op. cit., s. 19.

⁵⁴ JTB kōhōshitsu, 2009, za: <http://www.jtb.co.jp/myjtb/tabid/20090630.pdf> [30.04.2016].

Inna firma, Bandai Namco, producent zabawek i gier komputerowych, przeprowadziła w 2010 r. ankietę wśród uczniów szkoły podstawowej (1–6 klasa) na temat ich ulubionej postaci historycznej. Wynika z niej, że seriale *taiga dorama* mają wpływ na poglądy historyczne również i dzieci. Otóż pierwsze miejsce zajął w ankiecie Sakamoto Ryōma (31%), drugie Oda Nobunaga (17%), trzecie Tokugawa Ieyasu (5,3%), a czwarte Date Masamune (4,3%)⁵⁵. Dzieci podawały, że powód dla którego wybrały Sakamoto Ryōma, wynikał w większości przypadków z oglądanego właśnie serialu *taiga dorama* na jego temat⁵⁶.

W serialach *taiga dorama* wskrzesza się dawnego ducha Japonii, stare ideały oraz postawy, zwłaszcza kodeks samurajów. Postaci przedstawiane są jako bohaterские, szlachetne, lojalne, i przede wszystkim atrakcyjne fizycznie, dużo bardziej niż ich pierwowzory. Odgrywający główne role aktorzy bardzo często są popularnymi gwiazdami czy piosenkarzami, dzięki czemu młodzi widzowie zyskują „nowych bohaterów”, z którymi mogą się identyfikować i ich podziwiać. Ten podziw często przekłada się na konkretne zachowania i działania, czyli wpływa na kształtowanie się tego, co Barbara Szacka nazwała poziomem behawioralnym pamięci zbiorowej. Jest nim np. zjawisko młodych kobiet-wielbicielek historii (*rekijo*), które fascynuje przeszłość Japonii na tyle silnie, że staje się ich codzienną pasją⁵⁷. Do ulubionych epok *rekijo* należą *sengoku* i Edo, a podziwiane postaci historyczne to przede wszystkim: Date Masamune, Sanada Yukimura, Sakamoto Ryōma czy członkowie oddziału policji Shinsegumi. *Rekijo* nieustannie dokształcają się, kupując książki o tematyce historycznej, oglądają seriale i filmy oraz grają w gry komputerowe związane z tą tematyką. Biorą również udział w zjazdach historycznych, tworzą organizacje i stowarzyszenia oraz uprawiają *cosplay*, a więc przebijają się za swoje ulubione postaci.

Osobną grupę wśród *rekijo* tworzą *rekidoru* (*reki aidoru*, czyli „gwiazdy pasjonujące się historią”), które zatrudniane są przez media i władze regionalne, aby promować konkretne postaci historyczne i miejsca z nimi związane. Do najbardziej znanych *rekidoru* należą Kohinata Eri i Watanabe Anne. Pierwsza z nich, modelka i aktorka, swoją pasję do historii wyjaśnia następująco: „wszystko zaczęło się od T-shirtów. Uwielbiam kolekcjonować różne dziwne T-shirty i pewnego dnia kupiłam jeden z wizerunkiem Zhang Fei (jap. Chōhi), z *Powieści o trzech królestwach*”⁵⁸. Kohinata została twarzą serialu *Sanada Maru* (2016) i promuje miasto Ueda, w którym znajdują się pozostałości rodzinnego zamku rodu Sanada, wspierając władze lokalne w popularyzacji regionu, uczestnicząc w różnych imprezach i wydarzeniach. Jest ponadto autorką poczytnych powieści przybliżających młodym Japonkom samurajskich bohaterów⁵⁹.

⁵⁵ Badanie Namco Bandai, za: <http://www.bandai.co.jp/kodomo/> [30.04.2016].

⁵⁶ W 2010 r. NHK wyemitowało serial zatytułowany *Ryōmaden* („Opowieść o Ryōma”) poświęcony życiu i działalności Sakamoto Ryōmy.

⁵⁷ W badaniach kultur młodzieżowych *rekijo* traktuje się często jako żeńską odmianę subkultury *otaku* (*otaku bunka*), czyli młodych mężczyzn fascynujących się jakąś konkretną dziedziną (na przykład militariami, komputerami i gramami, zespołami muzycznymi).

⁵⁸ Artykuł *Sanada no miryoku, Ichizoku no kizuna, rekidoru, Kohinata Eri* („Urok Sanady, więź jednego rodu, *rekidoru* Kohinata Eri”), „Asahi shinbun”, 24.01.2016, za: <http://www.asahi.com/articles/ASJ1F5H2FJ1FUEHF00J.html> [30.04.2016].

⁵⁹ Są to m.in.: *Ikemen Bakumatsushi* („Przystojni mężczyźni w historii *bakumatsu*”), PHP Shinsho 2010, *Rekidoru Kohinata Eri no koisuru sangokushi* („Historia Trzech Królestw, którą uwielbia *rekijo* Kohinata Eri”), Tankobon Hardcover 2009.



1. Plakat serialu *Yae no sakura* („Kwiat sakury Yae”) z Ayase Haruką w roli Yae, 2. plakat serialu *Sanada Maru* („Przyczółek Sanady”) z Sakai Masato w roli głównej, 3. Watanabe Anne podczas wystawy na temat bitwy pod Sekigaharą w Muzeum Edo-Tokyo, 4. Kohinata Eri w roli Sanady Yukimury, 5. U góry maskotki seriali *Yae no sakura* i *Sanada Maru*, na dole etui na telefony z motywami z seriali *Sanada Maru*.

Druga popularna *rekidoru* to Watanabe Anne, która jest córką znanego aktora Watanabe Kena, a ponadto, podobnie jak Kohinata, modelką i aktorką. Watanabe jest wielbicieleką okresu *bakumatsu* (schyłek Edo) i serialu *Shinsengumi*⁶⁰. W jednym z wywiadów powiedziała:

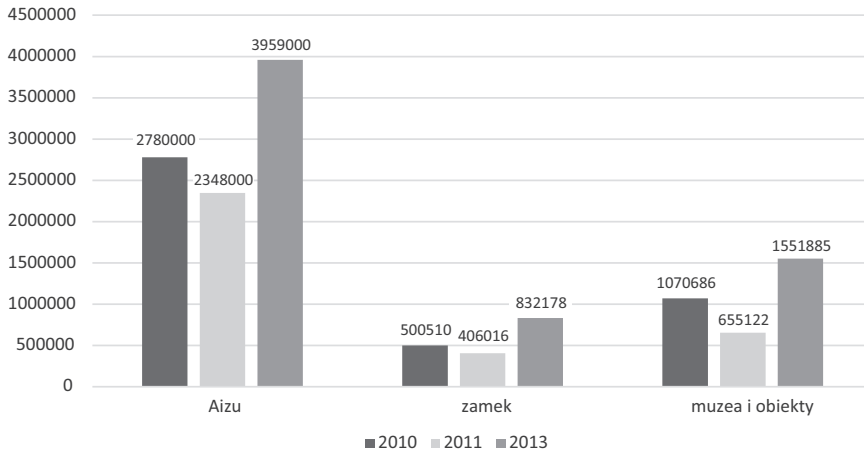
Shinsengumi są popularni wśród młodych Japonek, ponieważ wszyscy członkowie oddziału byli młodzi, mieli od 17 do 30 lat. Oni zmienili Japonię. Ciekawą stroną tamtej epoki jest to, że zachowały się ich zdjęcia, dlatego możemy wyobrazić sobie te postaci o wiele dokładniej. Ich historia dodaje dzisiaj odwagi młodym ludziom⁶¹.

Innym przykładem wpływu „seriali-rzek” na zachowania widzów jest rozwój turystyki krajowej, co przyczynia się w pośredni sposób do wzrostu gospodarki Japonii. Każdy serial promuje konkretne regiony Japonii, w których toczy się akcja. Narodowy Bank Japonii już od kilku lat przedstawia prognozy rozwoju turystyki dla danego regionu w oparciu o zapowiadaną emisję konkretnego serialu. Same seriale, podobnie jak i programy dodatkowe pokazujące miejsca, w których kręcone są poszczególne sceny, zachęcają Japończyków do ich odwiedzenia.

Kiedy w 2013 r. NHK wyemitowało *Yae no sakura*, którego akcja toczyła się między innymi w mieście Aizu-Wakamatsu, przeprowadzone rok później badania pokazały pewną zależność pomiędzy liczbą turystów odwiedzających ten rejon a emisją samego serialu.

⁶⁰ *Shinsengumi* („Nowy oddział policji”) serial z 2003 r., nakręcony na podstawie scenariusza Mitani Kōki. W rolach głównych wystąpili popularni aktorzy, m.in.: Yamamoto Kōji, Fujiwara Tatsuya, Odagiri Jō i Katori Shingo z zespołu SMAP.

⁶¹ Anthony Kuhn, *For Japanese Women, The Past Is The Latest Fad*, NPR, April 13, 201013. <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=125898462&ps=cprs> [30.04.2016].



Wykres 3. Liczba turystów, którzy odwiedzili miasto Aizu-Wakamatsu
Wykres wykonany przez autorkę artykułu na podstawie badań Toho Area Research Institute z 2014 r.⁶².

Jak wynika z powyższego wykresu liczba turystów, którzy odwiedzili miasto Aizu-Wakamatsu, zwiększyła się po emisji serialu do 3 959 000 osób, z tego zamek odwiedziło o połowę więcej osób (z 406 016 do 831 178 osób), podobnie jak inne obiekty turystyczne.

Dodatkową atrakcją dla zwiedzających regiony, w których rozgrywa się akcja produkcji serialowych, są ponadto specjalne przygotowywane czasowe muzea *taiga dorama* (tzw. *Taiga doramakan*). Można zapoznać się w nich z historią Japonii przedstawianą w danym serialu, postaciami historycznymi, a w sklepikach zakupić pamiątki i inspirowane serialem gadżety, maskotki oraz przedmioty codziennego użytku (na przykład wyroby papiernicze, naklejki, ręczniczki etc.). Takie czasowe obiekty muzealne urządzono w czasie emisji *Yae no sakura* w Aizu-Wakamatsu, jak i serialu *Sanada Maru* w mieście Ueda i Osace.

PODSUMOWANIE

„Seriele-rzeki” stanowią dzisiaj wielkie wydarzenie medialne dopracowane w najdrobniejszych szczegółach, a ich wpływ na Japończyków ma kilka wymiarów. Jednym z najważniejszych zamierzeń producentów seriali jest dostarczenie rozrywki na najwyższym poziomie, a interesująca forma pokazania historii ma sprawiać, że widz z wielką przyjemnością zasiada przed telewizorem i z napięciem poznaje kolejne odłony dramatu i historii życia wielkich bohaterów. Dodatkowo nowa estetyka prezentacji przeszłości w „serialach-rzekach”, która zastąpiła okrutne czy brutalne sceny walki przekazem bardziej wysublimowanym i romantycznym, idealizującym zachowania i czyny bohaterów, sprawia, że seriele oglądają wspólnie całe rodziny, w tym małe dzieci. Obsadzanie w rolach głównych popularnych i atrakcyjnych aktorów oraz aktorek przyciąga ponadto coraz młodszą widownię.

⁶² Toho Area Research Institute, Badania *Yaezakura no kōka* („Efekty emisji serialu *Yaezakura*”), http://fkeizai.in.arena.ne.jp/pdf/cyousa/cyousa_2014_05_2.pdf [30.04.2016].

„Seriale-rzeki” mają również wymiar edukacyjny i pozwalają Japończykom zachować stały kontakt z historią oraz w pewien sposób podtrzymać dumę z własnej przeszłości. Ich oglądanie przekłada się wreszcie na konkretne zachowania konsumenckie, ponieważ widzowie wzruszeni lub zachwyceni życiem serialowych bohaterów, decydują się często na odwiedzenie miejsc z nimi związanych. Korzystają na tym różne regiony Japonii, ciesząc się z rosnącej liczby turystów.

Podsumowując, można zatem stwierdzić, że „seriale-rzeki” mają swój udział w tworzeniu obrazu i świadomości przeszłości, przez co przyczyniają się również do kształtowania pamięci zbiorowej Japończyków.

BIBLIOGRAFIA

- Assmann Aleida, *Między historią a pamięcią. Antologia*, red. Magdalena Saryusz-Wolska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.
- Assmanna Jan, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Assorodobraj-Kula Nina, „Żywa historia”. *Świadomość historyczna: symptomy i propozycje badawcze*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2, s. 5–45.
- Badania NHK, *Tayōka ka gakuitsuka ka Nihonjin no sukina mono chōsa kara* („Urozmaicy czy jednolity. Z badań na temat ulubionych rzeczy Japończyków”), <https://www.nhk.or.jp/bunken/summary/yoron/social/024.html> [30.04.2016].
- Edan Corkill, *NHK Spotlights Gunslinging Daughter of the North in Yearlong Sunday Drama*, “The Japan Times” 2013, nr 1, <http://www.japantimes.co.jp/culture/2013/01/04/tv/nhk-spotlights-gunslinging-daughter-of-the-north-in-yearlong-sunday-drama/#.VvGJ3eLhDIU> [30.04.2016].
- Isoda Nichifumi, *Taiga dorama to Nihonjin* („Serial rzeka a Japończycy”), Hoshi Ryōichi i Ichisaka Tarō, „Mainichi shinbun” 29.11.2015, <http://mainichi.jp/articles/20151129/ddm/015/070/011000c> [30.04.2016].
- JTB kōhōshitsu, 2009, <http://www.jtb.co.jp/myjtb/tabq/pdf/20090630.pdf> [30.04.2016].
- Kohinata Eri, *Rekidōru Kohinata Eri no koisuru sangokushi* („Historia Trzech Królestw, którą uwielbia rekijo Kohinata Eri”), Tankobon Hardcover, Tōkyō 2009.
- Kohinata Eri, *Ikemen Bakumatsushi* („Przystojni mężczyźni w historii bakumatsu”), PHP Shinsho, Tōkyō 2010.
- Korzeniewski Bartosz, *Medializacja i mediatyzacja pamięci – nośniki pamięci i ich rola w kształtowaniu pamięci przeszłości*, „Kultura Współczesna” 2007, nr 3, s. 5–23.
- Korzeniewski Bartosz, *Teoria kultury a badania nad pamięcią społeczną*, „Kultura Współczesna” 2007, nr 2, s. 6–15.
- Koyano Ton, *Taiga dorama nyūmon* („Wprowadzenie do taiga dorama”), Kōbunsha Shinsho, Tōkyō 2010.
- Lubelski Tadeusz (red.), *Encyklopedia kina*, Biały Kruk, Kraków 2010.
- Melanowicz Mikołaj, *Japoński dramat telewizyjny. Mukoda Kuniko, Yamada Taiichi i taiga dorama*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2009.
- Melanowicz Mikołaj, *Vision of History in the Japanese TV Drama*, „Rocznik Orientalistyczny” 2009, t. LXII, nr 1, s. 107–116.
- Namco Bandai, <http://www.bandai.co.jp/kodomo/> [30.04.2016].
- Nihongo daijiten* („Wielki słownik języka japońskiego”), słownik elektroniczny Casio XD-U6900.
- NHK <http://www.nhk.or.jp/> [30.04.2016].
- NHK Taiga dorama, <http://cgi2.nhk.or.jp/archives/tv60bin/search/genresearch.cgi?g=taiga> [30.04.2016].
- Raport telewizji NHK *Terebi hosō 60 nen* („60 lat telewizji”), 2013, http://www.nhk.or.jp/bunken/book/regular/nenkan/pdf13/13_007_028.pdf [30.04.2016].
- Rosenstone Robert A., *The Historical Film as Real History*, “Film-Historia” 1995, t. V, nr 1, s. 5–23.
- Rosenstone Robert A., *Historia w obrazach/historia w słowach: rozważania na temat przedstawienia historii na taśmie filmowej*, w: Iwona Kurz (red.), *Film i historia, antologia*, WUW Warszawa 2008

- Sanada no miryoku, Ichizoku no kizuna, rekidoru, Kohinata Eri* („Urok Sanady, więź jednego rodu, rekidoru Kohinata Eri”), „Asahi shinbun”, 24.01.2016, za: <http://www.asahi.com/articles/ASJ1F5H2FJ1FUEHF00J.html> [30.04.2016].
- Szacka Barbara, *Przeszłość w świadomości inteligencji polskiej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1983.
- Szacka Barbara, *Czas przeszły: pamięć, mit*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Taiga dorama seisakusha zadankai* („Seriale-rzeki, rozmowy twórców”), <http://www.nhk.or.jp/archives/search/special/detail/?d=taiga001> [30.04.2016].
- Takemae Eiji, *The Allied Occupation of Japan*, Continuum, New York, London 2002.
- Toho Area Research Institute, *Badania Yaezakura no kōka* („Efekty emisji serialu Yaezakura”) http://fkeizai.in.arena.ne.jp/pdf/cyousa/cyousa_2014_05_2.pdf [30.04.2016].
- White Hayden, *Historiografia i historiofotia*, przeł. Łukasz Zaremba, w: Iwona Kurz (red.), *Film i historia. Antologia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 117–127. <http://www.asahi.com/articles/ASJ1F5H2FJ1FUEHF00J.html> [30.04.2016].